

ผีตาโขน: พุทธศรัทธาในรูปแบบของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

PHI TA KHON: THE BUDDHISM FAITH IN A STYLE OF LOCAL CULTURE

พระครูปลัด สรุวุฒิ แสงมะโน และคณะ*

Phrakrupalad Surawut Seangmamo and Others

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้เป็นบทความทางวิชาการที่มุ่งประเด็นนำเสนอเนื้อหาสำคัญ เกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน เรียกว่าประเพณีผีตาโขน และความสัมพันธ์ที่บ่งบอกถึงความมีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่ภาคอีสานนั้น เป็นศูนย์รวมของวัฒนธรรมเก่าแก่ที่สืบเนื่องกันมาแต่โบราณ และชาวอีสานก็ยังเป็นผู้รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด มั่นคงในพุทธศาสนา และมีความเชื่อต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่เคยเคารพนับถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองว่า สิ่งที่เป็นมงคลทั้งหลายเหล่านี้ จะนำมาซึ่งความสุขสงบ ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร และความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิตและท้องถิ่นได้ จึงมีการทำบุญกันเป็นประจำทุกเดือน โดยมีชื่อเรียกประเพณีนี้ว่า “ฮีตสิบสอง” หมายถึงประเพณีทำบุญสิบสองเดือน คำว่า “ฮีต” หรือ “ริต” แปลว่า “ประเพณี” ที่เนื่องด้วยศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ซึ่งคนอีสานถือว่ามีความสำคัญต่อชีวิต ใครประพฤติฝ่าฝืนหรือดเว้น ไม่กระทำตามที่กำหนดไว้ ก็ถือว่าเป็นคนไม่ดีและไม่เป็นที่ยอมรับ ส่วนประเพณีผีตาโขนนั้น เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวจังหวัดเลย ที่หลอมรวมเข้ากับประเพณีฮีตสิบสองของชาวอีสาน เป็นเรื่องของความเชื่อ ในพระพุทธศาสนาและประเพณีนิยมพื้นบ้าน ที่สมาชิกในสังคมจะได้มีโอกาสทำบุญร่วมกันในชุมชน เป็นประจำทุกๆ เดือนของปี และได้สนุกสนานรื่นเริงไปในเวลาเดียวกันด้วย ผลที่ได้รับก็คือ ทำให้มีโอกาสได้พบปะและรู้จักมักคุ้นกัน ทุกคนจะมีเวลาเข้าวัด ทำบุญและปฏิบัติธรรม ด้วยศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดสิริมงคลสำหรับชีวิตยิ่งขึ้นไป ทั้งยังทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมพื้นบ้านเหล่านี้ทรงคุณค่าอย่างยิ่งต่อสังคมไทยอีกด้วย

คำสำคัญ : ผีตาโขน ,พุทธศรัทธา,รูปแบบ,วัฒนธรรมพื้นบ้าน

ABSTRACT

This article is an academic article to focus on presenting an important content about the folk culture called "Phi Ta Khon" tradition and the relationship which indicates on the faith in Buddhism. By the reason that Isan is the center of ancient traditional culture and Isan people

*อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน
แสงอาทิตย์ ไทยมิตร สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน
อัศวเดช นิละโยธิน สาขาวิชาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน
อัจฉรา สารุ นักวิชาการอิสระ

are strict in traditions, stable in Buddhism, faith in local culture and respected in sacred and believe that all these sacred things will bring peace, abundance of cereal crops and prosperity to them. Therefore they have a merit traditions in every month which called "Heet twelve traditions". It means twelve merit tradition festivals which is held one per month. The word "Heet" or "Reet" means "tradition" is due to faith in Buddhism which Isan people are considered that this is valuable to life and their society. So, who is violate or refrain to do that are considered as a bad person and unacceptable. As for the Phi Ta Khon tradition is a local culture of Loei people that merged to Heet twelve traditions of Isan people, it is the matter of faith in Buddhism and for members of society will have an opportunity to make merit together in every months of the year and have joyful at the same time. The result is to have chance on meeting and knowing to each other. Everyone will have time to go to temple, to make merit, practice in Dhamma and they will have more faith in Buddhism which is greater prosperity for life, and it also shows that the folk cultures are extremely valuable to thai society as well.

Keywords: Phi Ta Khon, buddhism faith, Style, Folk culture

บทนำ

วัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เป็นเครื่องบ่งบอกถึงความเจริญของชาตินั้นๆ ได้เป็นอย่างดีซึ่งจะแตกต่างกันไป แล้วแต่ลักษณะหรือสภาพของแต่ละสังคม ตามสภาพทางภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ทัศนคติและความเชื่อ ลักษณะการประกอบอาชีพ เช่น เป็นชุมชนเกษตรกรรม เป็นชุมชนประมง เป็นต้น และยังขึ้นอยู่กับการเปิดรับอารยธรรมและความเจริญของกลุ่มชนอื่น เข้ามามีผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมของสังคมที่ใกล้เคียงกันด้วย ซึ่งหล่อหลอมให้เกิดเอกลักษณ์เฉพาะตัวของแต่ละท้องถิ่นนั้นๆ การมองเห็นคุณค่าและให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้าน คงมีใช้เพียงภาพสะท้อนความเจริญของงานเท่านั้น แต่ยังเสมือนเป็นครูที่ช่วยให้มนุษย์เข้าใจสภาพชีวิตดียิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นกรอบของชีวิตให้อยู่ในขอบเขตที่นิยมกันว่าดี และถูกต้อง เพราะวัฒนธรรมประเพณีเหล่านี้เกิดขึ้นสอดคล้องกับวิถีชีวิตความรู้สึกรู้สึกนึกคิดทัศนคติความเชื่อ ค่านิยม และระเบียบแบบแผนอื่นๆ ที่แสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมที่สืบทอดกันมานาน

ประเพณีผีตาโขน นอกจากจะเป็นประเพณีที่มีความสนุกสนานยังเป็นกระบวนการสร้างความมั่นใจเรื่องความบริสุทธิ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร สำหรับในชุมชนที่มีชีวิตขึ้นอยู่กับการเพาะปลูกแบบพึ่งพาธรรมชาติ ซึ่งเป็นตัวอย่างรูปแบบของสังคมเกษตรกรรมอย่างแท้จริง และยังเป็นสังคมที่มีความผูกพันทางจิตใจ ที่เนื่องด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ ที่จะสร้างเสริมคุณธรรมของครอบครัวที่ดียวครบถ้วน อำเภอเด่นชัย ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของประเพณีผีตาโขน จังหวัดเลย มีเครือข่ายสังคมที่เข้มแข็ง หากมีงานบุญที่ต้องเอาแรงหรืออรรถรงค์กิจกรรมใด แต่ละหมู่บ้าน รวมถึงญาติพี่น้องที่อยู่ต่างตำบลจะเข้าร่วมอย่างแข็งขัน ไม่ต่างกับคนพื้นบ้านในอำเภออื่นๆ ของจังหวัดเลยเช่นกัน แสดงให้เห็นถึงความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนอีสานที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมนี้มาจนถึงปัจจุบัน

กระแสโลกาภิวัตน์ที่นำความเจริญทางเทคโนโลยีให้ก้าวไกลมากยิ่งขึ้นตลอดเวลาที่ผ่านมา ทำให้โลกแคบลง การไหลบ่าของวัฒนธรรมภายนอกที่ทะลักเข้ามาอย่างรุนแรง ส่งผลให้ผู้คน และวัฒนธรรมท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สังคมเครือญาติและสังคมร่วมอาชีพจึงค่อยๆ เปลี่ยนไป วัฒนธรรมประเพณีซึ่งเคยเป็นกรอบของสังคมท้องถิ่นลดบทบาทและความสำคัญลง เกิดวัฒนธรรมใหม่เข้ามาแทนที่ เพราะความเจริญทางวัตถุ นำเอาความเจริญทางวัฒนธรรมอุตสาหกรรมคนละรูปแบบซึ่งรับช่วงมาจากต่างชาติ เข้าแทนที่วัฒนธรรมพื้นบ้านโดยเฉพาะ ค่านิยมและโลกทัศน์ รวมไปถึงการพัฒนาต่างๆ ที่มองทุกอย่างเป็นเรื่องการค้าและอาชีพ วัฒนธรรมการร่วมแรงแบ่งปันเปลี่ยนเป็นวัฒนธรรมการแข่งขันซื้อขาย การผลิตที่อาศัยความรู้และความถนัดแบบดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านลดลงทั้งด้านปริมาณและ คุณภาพ จนมีผลต่อวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านมากมาย เช่น

1. วัฒนธรรมประเพณีบางอย่างกลืนหายไปกับกระแสดังกล่าว จนปัจจุบันไม่เหลือให้เห็นอีกต่อไป เช่น ประเพณีโกนจุก การละเล่นต่างๆ เช่น มอญซ่อนผ้า และเพลงพื้นบ้านโบราณอย่าง เพลงฉ่อย เพลงอีแซว หายไปแทบจะไม่เคยเห็นกันอีกเลย

2. วัฒนธรรมประเพณีบางอย่างเปลี่ยนแปลงไปจนไม่เหลือรูปลักษณะเดิม เช่น ประเพณีเล่นน้ำวันสงกรานต์ในกรุงเทพฯ เช่น ที่ถนนข้าวสาร หรือตามเมืองใหญ่ๆ ซึ่งทำให้คนรุ่นหลังและนักท่องเที่ยวเข้าใจวัฒนธรรมประเพณีผิดเพี้ยนไปจากของเดิมที่เคยกระทำกันมาแต่โบราณ

3. มีการนำสิ่งแปลกปลอมเข้ามาร่วมในวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านด้วย เพราะขาดจิตสำนึกของการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมไว้ ทั้งประเพณีผีตาโชน ยังเป็นเรื่องที่หลอมรวมความเชื่อแต่โบราณ กับความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน จึงเป็นสิ่งที่สูงค่าสำหรับชาวบ้านที่เป็นพุทธศาสนิกชน และเกิดการต่อต้านในสิ่งที่ทำลายวัฒนธรรมเช่นนั้น ตัวอย่างเช่น ในการจัดงานประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโชน ซึ่งเป็นงานบุญประเพณีที่ยิ่งใหญ่ของชาว อ.ด่านซ้าย จ.เลย ร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเมื่อนานมาแล้ว ได้มีการนำสาวโคโยตี้แต่งกายชุดวับหวี นุ่งกางเกงยีนรัดรูปสั้นๆ มาเต้นอยู่บริเวณหัวสะพานแม่น้ำหมัน ห่างจากวัดบ้านโพนชัย ซึ่งเป็นวัดที่ทำพิธีกรรมผีตาโชนประมาณ 300 เมตร ชาวบ้านจึงถือเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม เพราะงานประเพณีนี้เป็นงานอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น และเป็นงานบุญหลวง ทำให้มีผู้ไม่เห็นด้วยเป็นจำนวนมาก ซึ่งต่อมาก็ได้มีคำสั่งให้ยกเลิกการแสดงดังกล่าวนั้นไป เป็นต้น¹

4. การมองเห็นวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือทางการค้า หรือหาประโยชน์จากวัฒนธรรมโดยขาดจิตสำนึกที่ดี ตัวอย่างเช่น มีผู้ร้องเรียนเรื่องชุดแต่งกายของผีตาโชน ที่มีตราโลโก้สินค้าบางประเภทติดหน้าอกเสื้อ ทำให้เสียเอกลักษณ์ของการแต่งกายผีตาโชน หรือการทำหน้ากากผีตาโชนซึ่งเขียนเป็นลายสักทั้งแบบยันต์และแบบแฟชั่นตะวันตก นำมาขายให้นักท่องเที่ยว แทนการรักษาเอกลักษณ์ของลวดลายพื้นบ้านซึ่งเป็นภูมิปัญญาไทยที่ดีอยู่แล้วไว้ เป็นต้น

5. การขาดจิตวิญญาณความรักและรู้คุณค่าของแผ่นดินถิ่นเกิดของตน ภาคอีสานนั้นเต็มไปด้วยวัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาพื้นบ้านมากมาย ประเพณีเหล่านี้มีมิติทางวัฒนธรรมซ่อนอยู่ หลอมรวมไปกับศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา โดยจะเห็นได้ว่า ทุกประเพณีจะเริ่มต้นที่วัด และมีงานบุญร่วมอยู่ด้วยเสมอ ทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันทางสังคม การสมัครสมานสามัคคีกลมเกลียวกันในชุมชน การมีงานประเพณีอะไร

¹ข่าวจาก นสพ. คมชัดลึก [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://webboard.mthai.com/52/2007-06-24/330599.html> (สืบค้นเมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 62)

สักอย่างในชุมชน ทำให้คนในชุมชนนั้นรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ ต่างก็มาช่วยเหลืองาน เมื่อมาพบกันก็กลายเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ในสังคมให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น สามัคคีกันขึ้น เพราะสิ่งเหล่านี้คือจิตวิญญาณความรักและรู้ค่าของถิ่นกำเนิด ในปัจจุบันนี้เยาวชนรุ่นใหม่ยังขาดจิตสำนึกตรงนี้อยู่มาก

อย่างไรก็ตาม ยังมีอีกมากที่ธำรงวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของกลุ่มตนไว้ได้ และทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างที่สะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว แต่จากความจริงที่ว่า วัฒนธรรมประเพณีย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขเวลา วัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านก็อยู่ภายใต้ความจริงนี้ด้วย ดังนั้นการจะรักษาวัฒนธรรมเดิมไว้ต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาให้เหมาะสมมีประสิทธิภาพตามยุคสมัย โดยการเปลี่ยนแปลงนั้นจำเป็นต้องควบคู่กับการอนุรักษ์คุณค่าเดิมไว้ด้วย หากเราปล่อยปละละเลย นับวันวัฒนธรรมประเพณีเหล่านี้ก็จะสูญหายไป จำเป็นอย่างยิ่งที่คนในชุมชนนั้น จะต้องเรียนรู้และรักษาวัฒนธรรมของตนเองไว้ สิ่งที่จะได้รับเป็นอย่างแรกก็คือความภาคภูมิใจ ความรัก และการรู้ถึงคุณค่าในแผ่นดินถิ่นเกิดของตน เพื่อจะรักษาไว้ในขณะเดียวกันก็ต้องพัฒนาให้เจริญงอกงาม ถ่ายทอดเผยแพร่ไปสู่ถิ่นอื่นอย่างต่อเนื่องกันไปในอนาคต เพื่อเป็นเครื่องกระตุ้นให้มวลชนรวมพลังสามัคคี และทำให้สังคมเพิ่มความมั่นคงยิ่งขึ้น เพราะวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เปรียบได้กับรากของต้นไม้ ชนชาติใดไม่มีวัฒนธรรมประเพณี หรือละทิ้งวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของตนเอง ก็ไม่ต่างอะไรกับต้นไม้ที่ไร้ราก ซึ่งนับวันก็มีแต่จะถูกกลืนและสูญสิ้นอารยธรรมไปเท่านั้น และด้วยเหตุผลนี้ จึงเป็นที่มาของการนำเสนอเรื่องประเพณีผีตาโขน ในฐานะที่ผู้เขียนเป็นคนท้องถิ่นจังหวัดเลย และได้มองเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนา ที่อยู่ในรูปแบบของวัฒนธรรมประเพณี คุณค่าของการอนุรักษ์ ส่งเสริมประเพณีโบราณ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านของตนเองเพื่อธำรงรักษาคุณค่าเหล่านั้นให้คงอยู่สืบไป

ที่มาของประเพณีผีตาโขน วัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวเลย

ตำนานผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย นั้นไม่ปรากฏชัดแจ้ง เพราะต่างฝ่ายต่างก็สันนิษฐานไปคนละอย่าง สองอย่าง เชื่อกันว่า ประเพณีผีตาโขนนั้น ผูกพันแนบแน่นกับองค์พระธาตุศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองคือ องค์พระธาตุศรีสองรัก ตามตำนานกล่าวว่าสร้างขึ้นโดยพระมหาจักรพรรดิฝ่ายกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชฝ่ายกรุงศรีสัตนาคนหุต เพื่อเป็นประจักษ์พยานถึงมิตรภาพระหว่างกัน² และตำนานความรักของหนุ่มสาวคู่หนึ่ง ซึ่งเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วได้กลายเป็นเจ้าพ่อกวน และเจ้าแม่เทียม เผ่าดูแลรักษาองค์พระธาตุตลอดมา วิญญาณทั้งคู่ได้ดวงวิญญาณอื่นมาเป็นบริวาร และเมื่อถึงเทศกาล ดวงวิญญาณก็จะออกมาช่วยกันแห่พระอุปคุต หรือพระบัวเข็มในพิธีขอฝนท้องถิ่นตามคตินิยมแต่โบราณ การทำพิธีบูชาวิญญาณผีบรรพชน และการเล่นผีตาโขนนั้นจึงเป็นการแสดงความอ่อนน้อมเคารพผีบรรพบุรุษ ที่ดลบันดาลให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์พูนสุข³ อีกประการหนึ่งก็คือ มีร่องรอยทางประวัติศาสตร์เชื่อว่า ชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย สืบเชื้อสายมาจากดินแดนหลวงพระบาง แห่งอาณาจักรล้านช้างโบราณ ดังนั้น ประเพณีผีตาโขนของชาวด่านซ้ายจึงมีต้นเค้ามาจากพิธีกรรมแห่ผีบรรพชน ปู่เยอ ย่าเยอ ของชาวหลวงพระบาง โดยประเพณีผีตาโขนได้

² สาร สารทัศนันทน์. เรื่องโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมท้องถิ่น, เลย:วิทยาลัยครูเลย. 2518, หน้า 25-26.

³ ธิดา โมสิกรัตน์ และจำนงค์ ทองประเสริฐ, ศาสนาและพิธีกรรมของไทย, เอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา หน่วยที่ 8-15.นันทบุรีมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2545, หน้า 34-37 .

เข้ามาสืบทอดและพัฒนาอยู่ใน อ. ต่านซ้าย และเกิดความผสมผสานกับวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น จึงมีความแปลกแตกต่างไปจากต้นเค้าเดิมที่หลวงพระบางที่เคยปฏิบัติกันมา

ส่วนงานบุญพระเวส หรือบุญผะเหวด อันเป็นที่มาของประเพณีผีตาโขนนั้น เกี่ยวพันกับพระพุทธศาสนา ซึ่งพูดถึง พระชาติที่ 10 ชาตีก่อนหน้าที่จะถือกำเนิดมาเป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ถือกำเนิดเป็นเจ้าชาย ผู้เป็นที่รักยิ่งของ ทวยราษฎร์ ทรงพระนามว่า พระเวสสันดร กล่าวกันว่าพระองค์เสด็จออกไปบวชในป่าเป็นเวลานาน ต่อมา พระเจ้ากรุงสฤษัชัยกับพระนางมุลลี ซึ่งเป็นพระบิดาและพระมารดาของพระเวสสันดรได้ไปทูลเชิญพระเวสสันดรและพระนางมุลลีกลับเข้าเมือง พระองค์ก็เสด็จกลับมา พสกนิกรของพระองค์ต่างปลื้มปิติยินดีเป็นอย่างยิ่ง จึงได้พร้อมใจกันเฉลิมฉลองการเสด็จกลับมาของพระเวสสันดร บรรดาผีป่าทั้งหลายผู้อาลัยรักต่อการจากไปของทั้งสองพระองค์ จึงพากันแฝงตัวกับชาวบ้านเพื่อมาส่งเสด็จ และตามคนไปทำบุญด้วย เมื่อเข้ามาในเมืองจึงพากันตระเวนเที่ยวเมือง แม้ไม่ได้ทำอันตรายใคร แต่ด้วยความที่เป็นผี เมื่อชาวเมืองไปพบเห็นเข้าจึงตกใจกลัว สัญชาตญาณผีก้องที่จะแลลั่นปลิ้นตาหลอกชาวบ้านไม่ได้ เมื่อได้เวลาบรรดาผีป่าก็จะพากันออกนอกเมืองกลับคืนสู่ป่า พร้อม ๆ กับนำพาความโชคร้ายและทุกข์โศกโรคร้ายทั้งปวงออกจากเมืองไปด้วย จึงมีคำเรียกว่า “ผีตามคน” และอาจเพี้ยนกลายมาเป็น “ผีตาโขน” ในภายหลัง

ความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีผีตาโขนกับพระพุทธศาสนา

อีสานเป็นศูนย์รวมวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของคนอีสาน เป็นผู้รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด ยึดมั่นในพุทธศาสนา และวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น นับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง สิ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงศรัทธาที่มั่นคงต่อพระพุทธศาสนาของคนอีสาน ได้แสดงออกในรูปแบบของงานบุญทุกเดือน และมีชื่อเรียกประเพณีนี้ว่า “ฮีดลีสอง” หมายถึงประเพณีทำบุญสิบสองเดือน คำว่า “ฮีด” หรือ “รืด” หมายถึง “ประเพณี” อันเนื่องด้วยศีลธรรม ซึ่งคนส่วนรวมถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ใครประพฤติฝ่าฝืนหรือดเว้น ไม่กระทำ ตามที่กำหนดไว้ ถือว่าผิดเป็นชั่ว ฮีดลีสองของชาวอีสาน เป็นเรื่องของความเชื่อ ความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาและประเพณีนิยมพื้นบ้าน ที่สมาชิกในสังคมจะได้มีโอกาสร่วมชุมนุมกันทำบุญประจำทุก ๆ เดือนของรอบปี ผลที่ได้รับคือทุกคนจะได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น ทำให้ได้มีโอกาสพบปะและรู้จักมักคุ้นกัน รวมทั้งเป็นจารีตบังคับให้ทุก ๆ คนเสียสละทำงานร่วมกัน เมื่อว่างจากงานแล้ว⁴ ฮีดเดือนสี่เป็นงานทำบุญพระเวส หรือที่ชาวอีสานเรียกว่า “บุญผะเหวด” นั้น (ภาคกลางเรียกว่า งานเทศน์มหาชาติ) เป็นงานบุญที่จัดขึ้นเพื่อฟังเทศน์มหาชาติ ทั้ง 13 กัณฑ์ ซึ่งถือว่าจะได้อานิสงส์แรงกล้า บันดาลให้พบพระศรีอาริยเมตตรัยในชาติหน้า เทศน์มหาชาติหรือการทำบุญพระเวสนั้นแบ่งเป็นสามวัน วันแรกเป็นวันรวมหรือที่พื้นเมืองเรียกว่า วันโฮม วันที่สองมีการแห่พระเวสสันดร กัณหา ซาลี และพระนางมุลลี มีการแข่งนำหน้า วันที่สาม เป็นการฟังเทศน์มหาชาติ ในงานบุญพระเวสนี้ จะมีการตกแต่งศาลาให้คล้ายกับป่าที่พระเวสสันดรเสด็จไปออกบวชที่เขาวงกต ชาวบ้านมีหน้าที่หาอาหารมาเลี้ยงพระและแขกหรือ งานนี้จะมีผู้คนจากที่ต่าง ๆ มาชุมนุมกัน ทั้งคนหนุ่มสาว คนเฒ่าคนแก่ ต่างคนก็ร่วมแรงร่วมใจกันหาเงินเข้าวัด เพื่อที่พระจะได้นำไปบูรณะ ซ่อมแซมวัดเมื่อเสร็จจากงานต่อไป

⁴ ปาริชาติ เรื่องวิเศษ, งานประเพณี ฮีดลีสองคองสิบสี่ ของชาวเลย, สารคดี, 2539. หน้า 189-192 .

“ประเพณีผีตาโขน” นี้ จึงเป็นส่วนหนึ่งของ “งานบุญหลวง” ซึ่งถือเป็นงานบุญใหญ่ประจำปีของท้องถิ่น โดยรวมเอา “งานบุญพระเวส” (ฮัตเดือนสี่) และ “งานบุญบั้งไฟ” (ฮัตเดือนหก) เข้าไว้ในงานบุญเดียวกัน ส่วนงานบุญบั้งไฟเป็นงานบุญที่จัดขึ้นเพื่อบูชาอารักษ์หลักเมืองและถือเป็นประเพณีการแห่ขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาลและการบวงสรวงเคารพวิญญาณบรรพบุรุษรวมเข้าไปด้วย การจัดงานนั้นอยู่ในช่วงเดือน 7 (ทางจันทรคติ) โดยกล่าวกันว่าเป็นประเพณีที่ใกล้เคียงกับการบูชาบรรพบุรุษของอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง (ในอดีตแนวเขตแดนด้านซ้าย เชียงคาน และหล่มเก่า เป็นส่วนหนึ่งในการปกครองของอาณาจักรล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง) ปัจจุบันประเพณีผีตาโขนนี้จะจัดกันในช่วงเดือน พฤษภาคม-มิถุนายน ของทุกปี

พิธีกรรมของประเพณีผีตาโขน

ก่อนถึงวันงาน จะมีการเตรียมงานโดยบรรดาชาวบ้าน ผู้เฒ่า ผู้แก่ หนุ่มสาว พวกกันไปที่วัดเพื่อช่วยกันทำที่ปัก ตกแต่งประดับศาลาโรงธรรมด้วยดอกไม้ พวงมาลัย ธงทิว สำหรับคนแก่ก็มักจะทำหมากพันคำ เมี่ยงพันคำ เทียนพัน รูปพัน และข้าวตอกดอกไม้ เพื่อบูชาพระ ดอกไม้ที่จัดมีดอกบัวพันดอก ดอกผักตบชวาพันดอก นิยมทำด้วยไม้เนื้ออ่อน กระดาษสี ใบลาน หรือใบตาล นำด้ายสายสิญจน์มาขึงรอบศาลาโรงธรรมทั้งแปดทิศ เชื่อว่าป้องกันพญามาร

วันแรกของงานเรียก วันโฮม ชาวบ้านจะมารวมกันที่วัด โดยเริ่มพิธีตั้งแต่เช้ามีด ประมาณดีสี่ถึงตีห้า พ่อแสนแก้วบริวารของเจ้าพ่อกวอนจะนำอุปกรณ์ มีด ดาบ หอก ฉัตร พานดอกไม้ รูปเทียน ชันห้าชั้นแปด (พานดอกไม้ 5 คู่ หรือ 8 คู่) ถือเดินนำขบวนไปที่ริมแม่น้ำหมัน เพื่อนิมนต์พระอุปคุต พระผู้มีฤทธิ์ฐานภาพมาก เชื่อกันว่าท่านเนรมิตกายอยู่ในมหาสมุทร เพื่อป้องกันภัยอันตราย และให้เกิดความสุขสวัสดิ์ พ่อแสนแก้วจะกล่าวคาถา ก่อนหน้านั้นจะมีคนลงไปในน้ำโดยนำหินก้อนโตพอสมควรจำนวนสามก้อน ไปวางไว้ในวังน้ำ หรืออาจวางไว้ในที่ใดที่หนึ่งใกล้วัด โดยสมมุติให้เป็นพระอุปคุต เมื่อแห่ไปถึงจะมีผู้หยิบก้อนหินชูขึ้น แล้วถามว่าใช่พระอุปคุตหรือไม่ สำหรับสองก้อนแรกจะตอบว่า “ไม่ใช่” พอถึงก้อนที่สามชาวบ้านจะตอบว่า “ใช่” จึงกล่าวคำอาราธนาพระอุปคุต แล้วอัญเชิญก้อนหินก้อนที่สามใส่ลงในพาน ที่เตรียมไว้ พ่อแสนแก้ว จะเป็นผู้ที่ทำพิธีว่าคาถา ไปจนเสร็จพิธี ทั้งสี่ทิศจะยิงปืนขึ้นแทรก ทิศละ 1 นัด มีการจุดประทัด เมื่อเสียงปืนดังขึ้นพร้อมกับเสียงประทัด ก็เป็นเวลาของบรรดาผีตาโขนที่นอนหลับหรืออยู่ตามที่ต่างๆ ก็จะมาพร้อมขบวนด้วยความยินดีปรีดา เต็มใจ เข้าจังหวะกับเสียงหมากกระแหล่ง ซึ่งเป็นกระป๋องนมเล็กๆ ที่ใส่ก้อนหินห้อยอยู่ข้างเอว พร้อมทั้งมีเครื่องดนตรีประกอบในขบวนแห่ไปยังวัด ทำการทักฉันทรรอบโบสถ์ 3 รอบ แล้วจึงประดิษฐานพระอุปคุตที่หอพระอุปคุต ข้างศาลาโรงธรรม แล้วชาวบ้านก็จะร่วมฟังธรรม หลังจากนั้นก็จะนำขบวนไปบ้านเจ้าพ่อกวอน เพื่อบายศรีสู่ขวัญให้แก่เจ้าพ่อกวอน และเจ้าแม่นางเทียม แล้วจึงเคลื่อนขบวนไปตามถนนสายต่างๆ เพื่อกลับไปยังวัดอีกครั้ง พร้อมกับผู้เฒ่าผู้แก่เดินพ้อนรำไปรอบโบสถ์ ในการเคลื่อนขบวนนี้จะมีผีตาโขนใหญ่ร่วมขบวนพิธีด้วย

(หมายเหตุ: ปัจจุบันจะมีผู้เข้าทรง เรียกว่า “เจ้าพ่อกวอน” ผู้มีวิญญาณพระเสื้อเมือง มาเข้าทรงเป็นหัวหน้าใหญ่ฝ่ายชาย เป็นหัวหน้าในการทำพิธีสมโภชน์ และงานนมัสการพระธาตุศรีสองรัก ทุกปี และ “เจ้า

แม่นางเทียม” เป็นหญิง เลือกโดยพระเสื้อเมืองเข้าทรงเช่นกัน มีหน้าที่เข้าทรงเหมือนเจ้าพ่อกวณเป็นผู้ทำพิธี ในการบูชาวิญญาณผีบรรพชน⁵

วันที่สองของงาน เป็นพิธีอัญเชิญพระเวสสันดร และพระนางมัทรีเข้าเมือง จะเริ่มแห่เวลาประมาณ สามโมงถึงสี่โมงเย็น โดยอัญเชิญพระพุทธรูปหนึ่งองค์ และพระภิกษุ 4 รูป ขึ้นนั่งบนเสลี่ยงก่อนเริ่มแห่พระ เวสสันดรและพระนางมัทรี กัณฑ์และชาลี ตามด้วยขบวนแห่เจ้าพ่อกวณ ซึ่งนั่งอยู่บนกระบอบั้งไฟ ท้าย ขบวนเป็นเจ้าแม่นางเทียม กับบริวาร ชาวบ้าน และเหล่าผีตาโชน เดินตามเสด็จไปรอบเมือง โดยมีรูปภาพ เกี่ยวกับเรื่องพระเวสสันดรแห่ไปด้วย ในตอนนี้ผีตาโชนทั้งเล็กและใหญ่ก็จะออกวาดลวดลาย สร้างความ สนุกสนานครื้นเครงในขบวนแห่นั้นด้วย กระเช้าเย้าแห่ผู้คนไปตลอดทางของขบวนแห่ที่แห่กันไปรอบเมือง เมื่อเสร็จพิธีแห่ พอขบวนถึงวัดก็จะแห่ไปรอบศาลาโรงธรรมสามรอบ แล้วจึงนำพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้ที่ เดิม จากนั้นจึงนำด้ายสายสิญจน์ที่ขึงไว้รอบศาลาโรงธรรม มาผูกที่ข้อมือเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล ก่อน ตะวันตกดินคนที่เล่นเป็นผีตาโชน ต้องถอดเครื่องแต่งกายผีตาโชนออกให้หมด และนำไปทิ้งในแม่น้ำหมัน ห้ามนำเข้าบ้าน เป็นการทิ้งความทุกข์ยากและสิ่งเลวร้ายไป รอจนปีหน้าฟ้าใหม่แล้วค่อยทำเล่นกันใหม่ ลูกหลานที่เคยเล่นเป็นผีตาโชน ผู้ใหญ่จะอนุญาตให้เล่นติดต่อกันนาน 3 ปี จึงถือว่าเป็นชาวด่านซ้ายโดย สมบูรณ์⁶ ส่วนวันที่สาม วันบุญหลวงหรือเทศน์มหาชาติ ประชาชนจะมานั่งฟังร่วมกันฟังเทศน์มหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์ ภายในพระอุโบสถวัดโพธิชัย เพื่อเป็นการกล่อมเกลাজิตใจตั้งแต่เช้ามีด ก่อนจะทำบุญตักบาตร และ ทำพิธีสะเดาะเคราะห์บ้านเมือง เป็นการสร้างกุศลเพื่อให้ได้อานิสงส์ผลบุญอันแรงกล้าและเป็นมงคลแก่ชีวิต ก็ เป็นอันเสร็จพิธี เพราะนับจากนี้ไป พวกเขาจะต้องกลับไปสู่ท้องนาอีกครั้ง เพื่อทำนาหาเลี้ยงชีพตามอย่าง บรรพบุรุษของตนที่สืบทอดกันมา⁷

สาระสำคัญเชิงวัฒนธรรม

ในยุคดั้งเดิมก่อนปี พ.ศ. 2500 ประเพณีผีตาโชนในยุคนี้เป็นการละเล่นที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม โดยเฉพาะ เป็นการละเล่นเพื่อบูชาวิญญาณผีบรรพชน ทั้งมีโอกาสได้ทำบุญ แห่พระ ฟังเทศน์ ไปพร้อมใน คราวเดียวกันด้วย ประเพณีผีตาโชนไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อความสนุกสนานหรือสร้างความสามัคคีกัน ดังเช่น กิจกรรมโดยทั่วไปเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังมีความเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตและความเชื่อของคนในถิ่น นั้นด้วย เนื่องจากการงานประเพณีนี้เริ่มขึ้นในเดือน 6-7 เป็นช่วงเวลาแห่งฤดูฝนที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวเป็น อย่างยิ่ง และชาวนาในถิ่นนั้นส่วนใหญ่มักทำนาคา จึงมีการจัดพิธีต่างๆ เพื่อเอาฤกษ์เอาชัยก่อนฤดูทำนาคาจะ มาถึง เหตุผลที่แท้จริง เบื้องหลังพิธีนี้ก็อาจจะเนื่องมาจาก ความจริงที่ว่าชาวนาต้องการกระตุ้นฝนให้ตกต้อง ตามฤดูกาล และเพื่อเป็นการให้ศีลให้พรแก่พืชผลอีกด้วย อย่างไรก็ตาม พัฒนาการประเพณีผีตาโชนที่ เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัยจนถึงทุกวันนี้ได้ก่อให้เกิดผลกับวิถีชุมชนในทุกๆ ด้าน กล่าวคือ ด้าน ขนบประเพณี ส่งผลให้ชาวอำเภอด่านซ้าย สามารถนำเอาประเพณี บุญพระเวส บุญแห่พระวันสงกรานต์ บุญ

⁵ สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร, ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก อ.ด่านซ้าย จ.เลย, ปรินิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา.บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.มหาสารคาม. 2536. หน้า 337.

⁶ สาร สารทัศนันทน์. เมืองเลยของเราในมรดกไทย, (เลย:รุ่งแสงการพิมพ์.2534), หน้า 21 .

⁷ เจริญ ตันมหาพราน, พิธีกรรมพิสดาร เล่ม 1, (กรุงเทพมหานคร: แสงแดด, 2536), หน้า 36.

บั้งไฟ และบุญซำฮะ มาจัดเป็นบุญเดียวกัน ซึ่งเรียกว่า บุญหลวงได้สำเร็จ โดยอาศัยความสนุกสนาน ของการเล่นผีตาโชนเป็นส่วนช่วย มีสาระสำคัญที่มีค่าควรแก่การศึกษาและสืบทอดในด้านต่างๆ ดังนี้คือ

1. เป็นวัฒนธรรมประเพณีประจำท้องถิ่นที่สำคัญอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่เชิดหน้าชูตาของท้องถิ่น จึงก่อให้เกิดความรักและภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ของท้องถิ่นตน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ภาษา จารีตประเพณี วิถีชีวิต ไม่ให้เปลี่ยนแปลงสูญหายไป

2. เป็นสื่อเชื่อมความรู้สึกของคนในท้องถิ่นให้เกิดความ สามัคคีกลมเกลียว นำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงของคนในท้องถิ่น

3. เป็นเครื่องแสดงถึงอดีตและปัจจุบันของคนในท้องถิ่น การสนใจและปฏิบัติกิจกรรมตามประเพณีของตนแสดงว่าเรารู้จักและให้ความสำคัญแก่ตัวเราเอง การละทิ้งหรือไม่สนใจประเพณีอันดีงามของตน ย่อมเท่ากับการไม่สนใจและไม่ให้ความสำคัญแก่ตัวเอง

4. มีส่วนช่วยสนับสนุนความเจริญของชาติ บ้านเมือง เพราะประเพณีท้องถิ่นแสดงถึงความเจริญอารยธรรมของคนในชาติ⁸ นอกจากนี้ยังมีคุณค่าซึ่งเป็นสาระสำคัญด้านอื่นๆ อีกเช่น

5. ด้านศาสนา วัฒนธรรมประเพณีที่ถูกหลอมรวมกับศาสนาจนเป็นเนื้อเดียวกันเช่นนี้ เป็นกำลังเสริมให้พระพุทธศาสนาเข้ามามีส่วนร่วม และมีอิทธิพลต่อชุมชนโดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางการเล่น ทำให้วัดและชุมชนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งยังเป็นการสร้างศรัทธาที่มั่นคง ปลุกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้กับเยาวชน ที่จะประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี มีคุณค่าของสังคมต่อไป

6. ด้านสังคมก่อให้เกิดผลกับสังคมในด้านการรวมกลุ่ม การมีบรรทัดฐานค่านิยมร่วมกัน การทำให้รู้จักคนในสังคมซึ่งมีสถานภาพและบทบาทต่างกัน ช่วยให้มีส่วนในการอบรมขัดเกลาสังคมให้ดียิ่งขึ้น

7. ด้านเศรษฐกิจ เมื่อได้รับการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประเพณีผีตาโชนได้ส่งผลให้เกิดการสร้างรายได้จากการจัดงาน การบริการที่พักอาศัย การขนส่ง การจำหน่ายสินค้าหัตถกรรมพื้นเมือง ของที่ระลึก และสินค้าการเกษตร ด้านการท่องเที่ยว ส่งผลให้เกิดการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องในด้านอื่น ๆ ทำการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงเกษตร และการท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรม ได้ทั่วทั้งจังหวัดเลย

สาระสำคัญเชิงสร้างสรรค์

ผีตาโชนเป็นงานสร้างสรรค์ศิลปะพื้นบ้านที่ถ่ายทอดสู่ลูกหลานโดยมีรูปแบบที่หลากหลายตามจินตนาการของผู้ทำและตามอิทธิพลต่าง ๆ ที่ได้รับ แต่ก็ยังคงรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นผีตาโชน ไว้ได้เป็นอย่างดี รูปแบบของผีตาโชนที่จะเข้าขบวนแห่นั้น แบ่งออกได้เป็นสองขนาด คือ

1. ผีตาโชนใหญ่ จะจัดทำขึ้นเพียง 2 ตัว คือ หญิง 1 ชาย 1 เท่านั้น ผีตาโชนใหญ่จะทำขึ้นจากโครงไม้ไผ่คล้ายกับส้อมไก่อขนาดใหญ่ จากนั้นก็ตกแต่งด้วยผ้าจนมองไม่เห็นโครงไม้ไผ่ เมื่อเข้าขบวนแห่ก็จะมีคนเข้าไปอยู่ภายในเพื่อยกโครงไม้ไผ่เคลื่อนไปตามขบวน ลักษณะพิเศษของผีตาโชนใหญ่อีกอย่างหนึ่ง คือ จะทำเครื่องเพศหญิง ชายไว้อย่างชัดเจน ผีตาโชนใหญ่นี้บุคคลทั่วไปไม่ได้รับอนุญาตจัดทำขึ้น มีเพียงกลุ่มคนที่

⁸ธนพล จาดใจดี, เรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับประเทศไทย, อ้างใน ภาพิมล สี่ไหมและ เสรี พิจิตรศิริ. การส่งเสริมประเพณีชักพระของเทศบาลตำบลวัดประตู่.วารสารการบริหารท้องถิ่น, ปีที่ 4 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม –ธันวาคม) พ.ศ. 2554. หน้า 61-62.

ได้รับมอบหมายให้จัดทำมาหลายชั่วอายุคนเท่านั้น และก่อนทำก็จะต้องมีการขอขมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อน จึงจะสามารถขึ้นโครงร่างได้

การทำผีตาโขนใหญ่ ส่วนหัวและลำตัวทำจากการนำดอกไม้ไผ่มาสานให้เป็นรูปร่างเหมือนคนแต่มีขนาดใหญ่กว่าคนราวสองเท่า นำกระดิ่งหรือวัสดุอื่นมาติดเป็น ใบหน้า ใช้กาบมะพร้าวแห้ง หรือเศษผ้าเย็บติดให้เป็นรูปคิ้ว ตา และ ริมฝีปาก ติดจมูกซึ่งทำจากไม้เนื้ออ่อน ตัดไม้หรือกระดากแข็งติดเป็นใบหู ส่วนผมทำจากเศษผ้าตัดเป็นเส้น ๆ หรืออาจใช้กาบต้นลานแห้งมาทาบจนเป็นเส้น เสร็จแล้วทาสีหน้าให้ดูน่ากลัว ลำตัวหุ้มด้วยเศษผ้าให้มิดชิด เย็บหน้าอกของผีตาโขนหญิงด้วย กะลามะพร้าวหรือวัสดุ อื่นที่หาได้ มีการทำสัญลักษณ์เครื่องเพศทั้งชายและหญิงติดไว้ ตัดไม้ไผ่สองท่อนมัดติดไว้ภายในลำตัวเพื่อให้คนเล่นใช้แบกหรือถือเจาะลำตัวให้ผู้เล่นมองเห็นและหายใจ รวมทั้งเจาะรูเพื่อให้ยื่นมือออกมาจับของบริจาคนขณะเล่นได้ด้วย⁹

2. ผีตาโขนเล็ก มีจำนวนมากมาย ไม่ว่าใคร ๆ ก็สามารถแต่งกายเป็นผีตาโขนเล็กเข้าร่วมงานได้ การทำหน้ากากผีตาโขน ส่วนหัวของหน้ากากทำด้วยหวดหนึ่งข้าวเหนียวนำมาหัก พับขึ้นให้มีลักษณะคล้ายหมวก ส่วนหน้าทำจากโคนก้านมะพร้าวตากเป็นรูปหน้ากาก แล้วเจาะ ช่องตา ส่วนจมูกทำจากไม้หุ่น ส่วนเข่าทำจากปลีมะพร้าวแห้งนำมาตัดให้ได้ขนาด และรูปทรงตามต้องการ การทำผีตาโขนเล็กหรือหน้ากากนั้น ส่วนหัว หน้าและเข่า จะใช้เชือกเย็บติดเข้าด้วยกัน ส่วนจมูกจะยึดติดกับหน้ากากโดยใช้ตะปูตียึดจากด้านในการตกแต่งลงดลลายต่าง ๆ ในปัจจุบันนิยมใช้สีน้ำมัน ในสมัยก่อนที่ยังไม่มีสีน้ำมัน จะใช้สีจากธรรมชาติ เช่น ขมิ้น ปูนขาว ขี้เถ้า เขม่าไฟ เมื่อตกแต่ง ลงดลลายเสร็จแล้ว ด้านหลังจะใช้เศษ ผ้าเย็บต่อกับหน้ากาก และหวดให้กลมส่วนคอจนถึงไหล่

3. เสื้อผ้าของผีตาโขน เป็นชุดที่ทำจากเศษผ้านำมาเย็บติดกัน มักมีสีฉูดฉาดบาดตา โดยอาจเย็บเศษผ้าเป็นเสื้อตัวกางเกงตัวหรือเย็บเป็นชุดติดกันตลอดตัวก็ได้ ข้อสำคัญคือต้องคลุมร่างกายให้มิดชิด และมี "หมากกะແຫ່ງ" แขนงผูกไว้บริเวณเอว เพื่อให้เกิดเสียงดังเป็นจังหวะเวลาเดิน และส่ายสะโพก ผีตาโขนเล็กทุกคนไม่ว่าเด็กผู้ใหญ่ หญิงหรือชาย มีสิทธิ์ทำและเข้าร่วมสนุกได้ทุกคน นอกจากนี้เครื่องแต่งตัวประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของผีตาโขนคือ

4. หมากกะແຫ່ງ คือเครื่องดนตรีรูปร่างคล้ายกระดิ่งหรือกระดิ่งแขวนคอว้าว ผีตาโขนจะใช้หมากกะແຫ່ງแขวนติดบนเอวเมื่อเดินโยกตัวหรือเต้นเป็นจังหวะ ขย่มตัวส่ายสะโพกเสียงหมากกะແຫ່ງก็จะดังเสียงน่าฟังและน่าสนใจ

5. ดาบไม้ เป็นอาวุธประจำกายผีตาโขนไม่ได้เอาไว้รบกัน แต่เอาไว้ควงหลอกหลอและไล่จี้กันสาว ๆ ซึ่งก็จะร้องวิ๊ดว้ายหนีกันจ้าละหวั่น ทั้งอายุทั้งข่า แต่ไม่มีใครถือสา เพราะเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันมา เหตุที่วิ่งหนีเพราะปลายดาบนั้นแกะสลักเป็นรูปอวัยวะเพศชายแถมทาสีแดงให้เห็นอย่างเด่นชัด การเล่นแบบนี้ไม่ถือเป็นเรื่องหยาบ หรือลามกเพราะมีความเชื่อกันว่า หากเล่นตลกและนำอวัยวะเพศชายหญิง มาเล่นมาโชว์ในพิธีแห่และงานบุญบั้งไฟ จะทำให้พญาแถนพอใจ ผืนจะตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารจะอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังมีการเล่นทั้งบั้ง (คนป่ากระทุ้งพลอง) เล่นควายตุ้ (การไถนา) เป็นที่สนุกสนานตลอดวัน

⁹ สาร สาระทัศนันทน์.เมืองเลยของเราในมรดกไทย, (เลย:รุ่งแสงการพิมพ์. 2534),หน้า 21-22.

การอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมพื้นบ้าน

การเล่นผีตาโขน ที่อำเภอเด่นชัย จังหวัดเลยนั้น เป็นประเพณีที่สืบทอดผ่านกาลเวลาอันยาวนาน และพันฝักกับระบบการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม รวมถึงการยอมรับทางวัฒนธรรม กับคนหลากหลายกลุ่มชน ดังนั้น เพื่อให้สอดคล้องและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในชุมชนมาหลายยุคหลายสมัย การเล่นผีตาโขนจึงมีการปรับเปลี่ยนผสมผสานให้เป็นการเล่นที่มีรูปแบบเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น และมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการครอบงำของวัฒนธรรมจากภายนอก ที่ระบบกระแสทุนนิยม และความคิดสร้างสรรค์ของคนรุ่นใหม่ ทำให้เกิดการต่อสู้ช่วงชิงทางความคิดที่จะพัฒนาประเพณีผีตาโขนและอนุรักษ์ในเวลาเดียวกันใน 3 แนวคิด คือ แนวอนุรักษ์ แนวบูรณาการ และแนวสร้างสรรค์เพื่อผลทางเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลให้เกิดการแพร่กระจายประเพณีผีตาโขนออกไปสู่สายตาคนนอกมากยิ่งขึ้น แต่ในที่สุดทั้ง 3 แนวคิดก็สามารถหลอมรวมความคิดแนวบูรณาการนี้ไปในทิศทางเดียวกันได้ คือ พร้อมทั้งจะเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับยุคสมัย ในขณะเดียวกันก็อนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่นไว้ให้ได้อย่างครบถ้วนด้วย

เมื่อเข้าสู่ยุคปัจจุบัน ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2530 – 2556 ซึ่งเป็นยุคที่เกิดการปรับเปลี่ยนไปในลักษณะก้าวกระโดดก้าวใหญ่ เมื่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยบรรจุให้ประเพณีผีตาโขน อำเภอเด่นชัย อยู่ในแผนการท่องเที่ยว ชาวบ้านอำเภอเด่นชัยจึงต้องปรับตัว ที่จะตอบสนองและยอมรับการท่องเที่ยวการเล่นผีตาโขนที่ใช้ประกอบพิธีกรรม จึงถูกปรับแนวให้เป็นการแสดงเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ดูชม มีการจัดฉากแสดงการพูด การแข่งขัน ตลอดจนปรับปรุงเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบสำคัญๆ ทั้งคน อุปกรณ์ กิจกรรม สถานที่ แต่อย่างไรก็ตามพิธีกรรมที่เคยมีแต่โบราณยังคงอนุรักษ์ไว้ ไม่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปด้วย ผู้ละเล่นผีตาโขนจึงมี 2 กลุ่ม คือ กลุ่ม ผู้ละเล่นตามพิธีกรรม และกลุ่มผู้ละเล่นเพื่อการแสดง อย่างไรก็ตาม การเล่นผีตาโขนถือเป็นการแสดงออกถึงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอันดีงาม นำภาคภูมิใจอย่างหนึ่งของชาวอำเภอเด่นชัย จังหวัดเลย เพราะได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพกาล ทั้งยังเป็นงานประเพณีบุญหลวง คือ การแสดงออกถึงคุณค่าของจิตใจที่มีต่อพระพุทธศาสนาด้วย จึงรวมเอางานบุญพระเวส (ฮีดเดือนลี) และงานบุญบังไฟ (ฮีดเดือนหก) เข้าไปด้วย นับเป็นงานบุญแสนสนุกของชาวจังหวัดเลย ที่มีทั้งความศรัทธาที่มั่นคงต่อพระพุทธศาสนา มนต์ขลังของพิธีกรรมต่างๆ พร้อมกับการละเล่นสนุกของชาวบ้านที่ไปด้วยกันได้อย่างลงตัว ถือว่าเป็นมุมมองใหม่ที่นาตื่นตา ตื่นใจมาก และช่วยสร้างความสามัคคีกลมเกลียวให้เกิดขึ้นในท้องถิ่นได้เป็นอย่างมากด้วย¹⁰ ประเพณีผีตาโขน นอกจากจะเป็นที่เชิดหน้าชูตาของคนพื้นบ้านแล้ว ยังก่อให้เกิดความจิตสำนึกในความรักบ้านเกิด รู้คุณค่าและเกิดความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ของวัฒนธรรม และ ศิลปะท้องถิ่นอันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ทั้งยังเป็นปัจจัยสนับสนุนเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวให้เกิดประโยชน์กับท้องถิ่นด้วย

ปัจจุบันนี้ แนวทางการส่งเสริมของทางราชการ เช่นมีการทำดวงตราไปรษณียากรเกี่ยวกับประเพณีผีตาโขนและมีการส่งเสริมจากภาคเอกชน ด้วยการทำเชรามิค และของที่ระลึกเกี่ยวกับผีตาโขน ที่มีการออกแบบและดีไซน์ที่สวยงามให้ลูกค้าได้เลือกหลากหลายแบบผลิตภัณฑ์ เช่นหน้ากากผีตาโขน โคมไฟไม้รูปผีตาโขน ที่ใส่ของ และสินค้าอื่นๆ อีกมากมาย รวมถึงการจัดที่พักแบบโฮมสเตย์ที่นักท่องเที่ยวสามารถไปพัก

¹⁰ ปรานี วงษ์เทศ, การละเล่นและพิธีกรรมในสังคมไทยในวัฒนธรรมพื้นบ้าน:คติความเชื่อ, กรุงเทพมหานคร:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530, หน้า 782.

มีบริการอาหารการกินแบบพื้นบ้าน และเข้าถึงความเป็นอยู่ของชาวบ้านในราคาถูก และสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในท้องถิ่นจำนวนไม่น้อย นอกเหนือไปจากการท่องเที่ยว ที่แต่ละปี มีนักท่องเที่ยวไปเที่ยวงานประเพณีผีตาโชนไม่ต่ำกว่าสี่ถึงห้าหมื่นคน ซึ่งสร้างรายได้ในทุกๆทางให้กับจังหวัดเลยเป็นอย่างมาก

บทสรุป

ประเพณีผีตาโชนเป็นสัญลักษณ์ของการละเล่นที่เต็มไปด้วยสีสันและความสนุกสนานของอำเภอด่านซ้าย ในจังหวัดเลย เป็นคำจำกัดความที่คนทั่วไปรู้จักกันเป็นอย่างดี เพราะเมื่อนึกถึงผีตาโชน ก็จะมีภาพของความสนุกสนานของขบวนแห่ของกลุ่มชาวบ้านแต่ละคุ้มบ้านมาร่วมขบวนกันทุกครั้ง ประเพณีผีตาโชนเป็นการแสดงถึงความร่วมแรงร่วมใจและความสามัคคีที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชนทำให้สังคมชาวบ้านมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมาก เพราะสมาชิกของสังคมจะดำรงอยู่ได้ก็ด้วยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สังคมอีสานยกย่องนับถือ ผู้ที่จิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีเมตตากรุณาต่อญาติพี่น้องมิตรสหายหรือเสียสละและคนทั่วไป จึงมีคนกล่าวว่า ถ้าไปอีสานแล้วจะไม่อดตาย เพราะคนอีสานเป็นคนที่มากไปด้วยน้ำใจนั่นเอง สิ่งที่แฝงอยู่ในรูปแบบของวัฒนธรรมพื้นบ้านนี้ก็คือ ศรัทธาที่มั่นคงต่อพระพุทธศาสนา อันเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของคนอีสานที่มีมาช้านาน จึงได้นำเอาประเพณีเหล่านี้มาเป็นส่วนหนึ่งในวัฒนธรรมของตน ที่ก่อให้เกิดทั้งบุญกุศลและความสนุกสนานอย่างกลมกลืนไปด้วยกัน และตราบได้ที่ชาวบ้านยังรักษาวัฒนธรรมเหล่านี้ไว้ได้ ก็แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงยั่งยืนในพระพุทธศาสนาที่ยังรากลึกในหัวใจของคนอีสานตลอดไป และยามเมื่อ เพลงผีตาโชน บทเพลงเพื่อชีวิตขวัญใจชาวจังหวัดเลยที่ขับร้องโดย เอก ราษฎร์ ถูกเปิดจนดังกระหึ่มไปทั่วเมืองด่านซ้าย ย่อมหมายถึงว่างานประเพณีบุญหลวงและประเพณีการละเล่นผีตาโชน ได้เริ่มขึ้นอีกครั้งแล้ว อย่างที่รู้กันว่านักท่องเที่ยวจะสามารถดูได้เพียงปีละครั้งในโลก ณ ที่อำเภอด่านซ้ายแห่งเดียวเท่านั้น

ภูเขามากมายแฝงไว้ด้วยวัฒนธรรม ผีตาโชนมีชื่อเสียงเลื่องลือนาม
ช่างสวยงามอลังการเมืองไทย จากหอดหนึ่งข้าพเจ้ามาทำเป็นหัวโชน
หน้ากากโคนก้านมะพร้าวสีสดใส จมูกยาวแหลมคล้าย งวงช้างใหญ่
ตกแต่งแต้มลายหลากสีสันดูสวยงาม สวมเสื้อผ้าร่มร่ามงามหลากสี
เหมือนแฟนซีลวดลายดูน่าขัน ดังกรู๊กรู๊ จีบเอวส่ายย้ายระบำ

เอกสารอ้างอิง

เจริญ ตันมหาพราณ. 309 พิธีกรรมพิสดาร เล่ม 1.แสงแดด: 2536. หน้า 36.

ชนพล จาดใจดี.เรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับประเทศไทย.อ้างใน ภาพิมล สีโหมและ เสรี พิจิตรศิริ.การส่งเสริมประเพณีชักพระของเทศบาลตำบลวัดประดู่.วารสารการบริหารท้องถิ่น, ปีที่ 4 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม – ธันวาคม) พ.ศ. 2554.

ธิดา โมสิกรัตน์ และจำนงค์ ทองประเสริฐ. ศาสนาและพิธีกรรมของไทย. เอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา หน่วยที่ 8-15.นนทบุรี:มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2545.

วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2562)

ปราณี วงษ์เทศ. การละเล่นและพิธีกรรมในสังคมไทยในวัฒนธรรมพื้นบ้าน:คติความเชื่อ.

กรุงเทพมหานคร. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2530.

ปาริชาติ เรื่องพิเศษ. “งานประเพณี ฮีตสิบสอง คลองสิบสี่” ของชาวเลย” เลย. กรุงเทพมหานคร: สารคดี.

2539.

วิวัฒน์ พันธุ์พัฒน์. คนนอก กรุงเทพมหานคร: สารคดี. 2544, หน้า 64.

สาร สารัตถะตานันท์. เรื่องโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมท้องถิ่น. เลย. วิทยาลัยครูเลย.

2518.

สาร สารัตถะตานันท์. เมืองเลยของเราในมรดกไทย. เลย: รุ่งแสงการพิมพ์. 2534.

สุทัศน์พงษ์ กลบุตร. ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก อ.ด่านซ้าย จ.เลย. ปริญญาพนธ์

การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา.บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

มหาสารคาม. 2536